

A Meta-Model for Fraud Risk Assessment in Auditing: A Qualitative Approach Based on Grounded Theory

1. Faryad Eisazadeh : Department of Accounting, Ur.C., Islamic Azad University, Urmia, Iran

2. Asgar Pakmaram *: Department of Accounting, Bon.C., Islamic Azad University, Bonab, Iran. Email: (Corresponding Author)

3. Saeid Jabbarzadeh Kangarlouei : Department of Accounting, Ur.C., Islamic Azad University, Urmia, Iran

4. Jamal Bahri Sales : Department of Accounting, Ur.C., Islamic Azad University, Urmia, Iran

Article history

Received: 23 September 2025

Revised: 10 February 2026

Accepted: 17 February 2026

Initial Publish: 19 June 2026

Final Publish: 22 December 2026

Abstract:

The objective of this study was to develop a comprehensive meta-model for fraud risk assessment in auditing using a qualitative grounded theory approach based on expert perspectives. This qualitative fundamental research adopted a multidimensional grounded theory methodology. Data were collected in 2023 through semi-structured interviews with 32 experts, including university scholars, audit firm partners, regulatory authorities, and financial analysts. Participants were selected using purposive and snowball sampling until theoretical saturation was achieved. Data analysis was conducted through open, axial, and selective coding using MAXQDA software. Extracted concepts were systematically categorized into causal conditions, contextual conditions, intervening factors, strategic actions, and consequences. The findings indicated that fraud risk assessment represents a dynamic and multidimensional process shaped by the interaction of individual competencies, organizational structures, and environmental conditions. Core causal factors included auditors' proficiency in applying auditing standards and regulations, cognitive and perceptual capabilities, professional expertise, and awareness of business environment complexity. Contextual conditions involved effective institutional supervision, professional collaboration, communication and networking capabilities, and evidence-based decision-making. Intervening conditions such as professional ethics, auditor competence, performance management, social responsibility orientation, and adaptation to information technology developments strengthened the assessment process. Strategic mechanisms emphasized improving auditors' ability to recognize emerging fraud patterns and ensuring integrated interpretation of laws and standards, ultimately enhancing professional judgment and audit effectiveness. The proposed meta-model demonstrates that effective fraud risk assessment extends beyond traditional financial indicators and requires a systemic, multi-level perspective integrating human, institutional, and technological dimensions. Implementing this framework can improve audit quality, enhance financial reporting transparency, strengthen stakeholder trust, increase financial market efficiency, and mitigate economic consequences arising from fraudulent activities.

Keywords: Fraud Risk, Auditing, Audit Quality, Grounded Theory, Professional Judgment

Citation: Eisazadeh, F., Pakmaram, A., Jabbarzadeh Kangarlouei, S., & Bahri Sales, J. (2026). A Meta-Model for Fraud Risk Assessment in Auditing: A Qualitative Approach Based on Grounded Theory. *Accounting, Finance and Computational Intelligence*, 4(5), 1-22.

Copyright: © 2026 by the authors. Published under the terms and conditions of Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract**Introduction**

Fraud risk remains one of the most consequential threats to the credibility of audited financial reporting, the reliability of capital-market information, and stakeholders' trust in assurance services. Repeated corporate failures and financial scandals have intensified scrutiny of auditors' ability to identify fraud-related misstatements and to design effective audit responses, particularly in environments where managerial incentives, governance weaknesses, and information asymmetry converge. Conceptually, fraud has been explained through classic behavioral frameworks such as the fraud triangle, yet contemporary evidence suggests that relying on narrow, static models is insufficient for capturing the evolving, multi-layered nature of fraud in modern organizations (Schuchter & Levi, 2016; Van Driel, 2019). Empirical studies and systematic reviews further indicate that auditors' fraud-related judgments depend not only on structural factors (e.g., controls, governance, and regulatory oversight) but also on individual attributes such as professional skepticism, cognitive processing, ethical orientation, and the capacity to interpret complex business contexts (Chui et al., 2022; Noshazar et al., 2024; Tümmeler & Quick, 2025).

Within the auditing literature, the shift from purely rule-based assessments toward risk-oriented and context-sensitive approaches has underscored the importance of comprehensive fraud risk assessment as a cornerstone of audit planning and execution (Noch, 2024). Comparative research also demonstrates meaningful differences in the adequacy of fraud models for audit program adjustment, implying that more inclusive frameworks outperform traditional models when auditors tailor procedures to fraud risk (Taheri, 2019b; Taheri, Izadinia, & Moayadfar, 2021; Taheri, Izadinia, & Moeidfar, 2021). Meanwhile, organizational and institutional conditions—such as top management support, internal audit activities, and risk management structures—have been shown to strengthen fraud mitigation and enhance the overall effectiveness of assurance ecosystems (Tarjo et al., 2024; Younes Alazzabi et al., 2023). At the same time, offender-centered perspectives suggest that fraud perpetrators can exploit auditing routines and vulnerabilities in auditors' practices, highlighting the need for adaptive, multi-dimensional assessment frameworks (Andon et al., 2025).

Recent scholarship also emphasizes emerging methodological and technological directions. Machine learning-based audit frameworks for high-risk identification illustrate how analytic capabilities can extend auditors' detection capacity in complex data environments, while integrated fraud theories argue for combining multiple models to better capture diverse fraud mechanisms (Mvunabandi, 2022; Yuan et al., 2025). In parallel, research on auditors' internal characteristics, cognitive styles, and ethics points to the practical relevance of psychological and behavioral components in fraud detection performance (Habaza et al., 2024; Nemati Koshteli et al., 2020; Pashaei Fashtali et al., 2021). Collectively, these developments signal an unresolved gap: the absence of a context-grounded, expert-validated meta-model that integrates causal, contextual, intervening, strategic, and outcome dimensions of fraud risk assessment in auditing, particularly aligned with local institutional realities and professional practice needs (Boluo et al., 2020; Kokogho et al., 2023; Majd, Chaharmahali, Kahandel, et al., 2024).

Responding to this gap, the present study develops an enhanced meta-model for auditors' fraud risk assessment using a qualitative grounded theory approach, drawing directly on expert experience to map the core constructs, relationships, and practical mechanisms that shape fraud risk assessment in the auditing domain (Borna, Baradaran Hasanzadeh, et al., 2021; Khalili Somarin et al., 2023; Shafiee et al., 2023).

Methods and Materials

This research adopted a qualitative design using a multidimensional grounded theory approach. Data were collected through semi-structured, in-depth interviews with 32 experts representing key stakeholder groups in fraud risk assessment and auditing, including university faculty members with relevant expertise, partners and senior practitioners in audit firms, senior managers in oversight and supervisory bodies, and financial analysts and related specialists. A purposive sampling strategy was used initially to ensure participants had substantial, relevant professional knowledge; snowball sampling was then applied to expand the pool of informants until theoretical saturation was reached.

To strengthen the interview instrument and reduce researcher bias, preliminary consultations and exploratory discussions were conducted with knowledgeable professionals and academics. The finalized interview guide ensured broad coverage of the phenomenon while allowing participants to elaborate freely and introduce practice-based insights. Interviews were audio-recorded (where permitted), transcribed, and prepared for systematic analysis.

Data analysis followed the canonical grounded theory logic through iterative coding cycles—open coding to identify initial concepts, axial coding to connect categories and specify conditions and interactions, and selective coding to integrate the emerging theory into a coherent meta-model. Qualitative analysis software (MAXQDA) was used to organize transcripts, manage coding, and support constant comparison across interviews. Throughout analysis, memos and iterative category refinement were used to improve conceptual clarity and theoretical integration. The study culminated in the development of a structured meta-model comprising causal conditions, contextual conditions, intervening conditions, strategic actions, and multi-level consequences.

Findings

Analysis of the 32 interviews yielded 200 initial concepts that were consolidated into a set of core categories and organized into a meta-model for fraud risk assessment in auditing. The model depicts fraud risk assessment as a dynamic, iterative decision process shaped by the interaction of auditor-level competencies, institutional and organizational infrastructures, and environmental complexity.

1. Causal conditions (core drivers)

Five dominant causal domains were identified as direct drivers of auditors' capability to assess fraud risk effectively:

1. **Proficiency in applying laws and standards:** Participants emphasized that accurate, consistent application of auditing standards and relevant legal requirements is foundational for identifying fraud risk factors and translating them into audit responses.
2. **Accurate assessment of fraud risk level:** Experts highlighted the need for disciplined risk estimation that distinguishes routine misstatements from fraud-related patterns and calibrates audit scope accordingly.
3. **Cognitive and perceptual skills:** Respondents repeatedly referenced analytical reasoning, pattern recognition, and the ability to interpret ambiguous signals as essential for fraud-related judgments.
4. **Professional knowledge depth:** Technical expertise—industry knowledge, accounting judgment, and familiarity with fraud schemes—was considered necessary for recognizing sophisticated manipulation and concealment.
5. **Understanding business environment complexity:** Experts stressed that fraud risk assessments must reflect operational complexity, evolving business models, and the concealed, adaptive nature of collusion and fraud.

2. Contextual conditions (enabling environment)

Contextual conditions were categorized into four clusters that enable or constrain the effectiveness of fraud risk assessment:

1. **Effective supervision and institutional interaction:** Coordination between professional bodies, regulators, and oversight institutions was described as critical for consistent expectations, enforcement, and quality assurance.
2. **Teamwork and collective reasoning:** Participants emphasized structured team interaction (e.g., shared deliberation and coordinated planning) as a mechanism for expanding professional judgment and reducing individual blind spots.
3. **Communication, networking, and relationship management:** Experts noted that auditors' ability to communicate with governance bodies and to leverage professional networks improves access to relevant information and strengthens risk insights.
4. **Information-based decision-making:** A recurring theme was the need for decisions grounded in evidence quality, documented rationale, and systematic use of available organizational and market information.

3. Intervening conditions (moderators and amplifiers)

Intervening factors were identified as conditions that amplify or weaken the translation of causal drivers into effective strategies:

4. **Performance management and managerial factors:** Organizational systems shaping auditor workload, incentives, and accountability influence professional judgment quality.
  5. **Auditor competence and operational efficiency:** Beyond knowledge, the ability to execute procedures effectively, manage constraints, and maintain quality control was repeatedly underscored.
  6. **Behavioral characteristics and professional ethics:** Ethical conduct, integrity, and behavioral discipline were viewed as central to sustaining skepticism and resisting pressure.
  7. **Attention to social responsibilities:** Experts framed fraud risk assessment as a public-interest responsibility, linking it to broader market integrity and stakeholder protection.
  8. **Alignment with information technology changes:** Adapting to digital systems, data environments, and emerging technology-driven fraud patterns was considered essential for maintaining assessment relevance.
- ### 9. Strategic actions (core mechanisms)

The model identified two strategic pillars through which auditors operationalize fraud risk assessment:

1. **Enhancing skill in identifying novel fraud patterns:** Participants advocated for continuous capability-building to detect evolving fraud mechanisms, including collusion, sophisticated documentation practices, and technology-enabled manipulation.
2. **Integrated interpretation of standards, laws, and regulations:** Experts emphasized reducing inconsistency by promoting harmonized interpretation and minimizing divergent readings that undermine judgment consistency and enforcement.

Consequences (multi-level outcomes)

The meta-model specifies outcomes across professional, reporting, and market levels:

1. **Higher-quality, more transparent, and more reliable financial reporting:** Better fraud risk assessments were linked to reduced likelihood of undetected fraud and stronger information credibility.

2. **Enhanced audit quality:** Experts described improved planning, more targeted procedures, and higher confidence in conclusions as direct consequences of stronger assessments.
3. **Greater efficiency and transparency in financial markets:** Participants connected audit credibility to improved market functioning and reduced information risk.
4. **Positive economic impacts and financial market development:** At the macro level, the model associates robust fraud risk assessment with improved investment climate, reduced economic waste, and stronger market development.

Discussion and Conclusion

The findings portray fraud risk assessment as a complex professional practice that cannot be adequately explained or improved through single-factor or purely financial-control perspectives. The derived meta-model demonstrates that high-quality fraud risk assessment emerges from a coordinated configuration of auditor competencies, ethical and behavioral safeguards, institutional oversight, and technology readiness. Practically, this implies that improving fraud risk assessment requires interventions at multiple levels: strengthening auditors' cognitive and interpretive skills, formalizing team-based judgment processes, and enhancing the consistency of legal and standards interpretation through professional and regulatory alignment.

The model also clarifies why many fraud risk initiatives fail when they focus only on procedural checklists or narrow frameworks. Without sufficient capability to recognize new fraud patterns, or without an enabling context that supports evidence-based decisions and effective supervision, auditors may under-react to fraud signals or miscalibrate audit responses. Moreover, intervening conditions—such as performance management pressures, weak ethical cultures, or inadequate technology alignment—can erode even strong technical competence. Therefore, audit quality improvement programs should address workload realism, documentation rigor, ethics reinforcement, and continuous learning aligned to evolving business and technology conditions.

In conclusion, the study offers an enhanced, grounded meta-model that consolidates expert knowledge into a coherent structure of causal drivers, contextual enablers, intervening moderators, strategic mechanisms, and multi-level outcomes. The model provides a practical roadmap for audit firms and oversight institutions to diagnose gaps in fraud risk assessment and to design targeted capability-building and governance interventions that improve audit effectiveness and strengthen trust in financial reporting.

Authors' Contributions

Authors equally contributed to this article.

Acknowledgments

Authors thank all participants who participate in this study.

Declaration of Interest

The authors report no conflict of interest.

Funding

According to the authors, this article has no financial support.

Ethical Considerations

All procedures performed in this study were under the ethical standards.

فراالگوی ارزیابی ریسک تقلب در حسابرسی: رویکردی کیفی مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت: ۱ مهر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۲۱ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۸ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ چاپ اولیه: ۲۹ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ نهایی: ۱ دی ۱۴۰۵

۱. فریاد عیسی‌زاده^{ID}: گروه حسابداری، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

۲. عسگر پاکمرام^{ID}*: گروه حسابداری، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران. ایمیل: pakmaram@iau.ac.ir (نویسنده مسئول)

۳. سعید جبارزاده کنگرلوثی^{ID}: گروه حسابداری، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی ارومیه، ایران

۴. جمال بحری ثالث^{ID}: گروه حسابداری، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی ارومیه، ایران

چکیده

هدف این پژوهش ارائه یک فراالگوی جامع و توسعه‌یافته برای ارزیابی ریسک تقلب در فرآیند حسابرسی بر اساس رویکرد کیفی و نظریه داده‌بنیاد و با تکیه بر دیدگاه خبرگان حرفه حسابرسی است. پژوهش حاضر از نوع کیفی و بنیادی بوده و با رویکرد نظریه داده‌بنیاد چندوجهی انجام شد. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۳۲ نفر از خبرگان شامل اساتید دانشگاه، شرکای مؤسسات حسابرسی، مدیران نهادهای نظارتی و تحلیلگران مالی در سال ۲۰۲۳ گردآوری گردید. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و گلوله‌برفی تا دستیابی به اشباع نظری ادامه یافت. تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری باز، محوری و انتخابی با بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA انجام شد و در نهایت مفاهیم استخراج‌شده در قالب مقوله‌های علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردی و پیامدی سازمان‌دهی شدند. نتایج تحلیل نشان داد ارزیابی ریسک تقلب فرآیندی چندبعدی و پویا است که به تعامل عوامل فردی، سازمانی و محیطی وابسته است. مهارت حرفه‌ای حسابرسان در کاربرد قوانین و استانداردها، توانایی شناختی و ادراکی، دانش تخصصی و درک پیچیدگی محیط کسب‌وکار به‌عنوان شرایط علی اصلی شناسایی شدند. شرایط زمینه‌ای شامل نظارت نهادی مؤثر، کار تیمی، شبکه‌سازی حرفه‌ای و تصمیم‌گیری مبتنی بر اطلاعات بود. عوامل مداخله‌گر نظیر اخلاق حرفه‌ای، شایستگی عملکردی، مدیریت عملکرد، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همسویی با تحولات فناوری اطلاعات نقش تقویت‌کننده داشتند. راهبردهای کلیدی شامل توسعه توانایی شناسایی الگوهای نوین تقلب و تفسیر یکپارچه استانداردها و مقررات بودند که در نهایت به ارتقای کیفیت قضاوت حرفه‌ای و اثربخشی فرآیند حسابرسی منجر شدند. فراالگوی ارائه‌شده نشان می‌دهد ارزیابی ریسک تقلب صرفاً مبتنی بر شاخص‌های مالی نیست بلکه نیازمند نگرشی سیستمی و چندسطحی است که عوامل انسانی، نهادی و فناورانه را به‌طور همزمان در بر گیرد. استقرار چنین الگویی می‌تواند موجب ارتقای کیفیت حسابرسی، افزایش شفافیت گزارشگری مالی، تقویت اعتماد ذی‌نفعان، بهبود کارایی بازارهای مالی و کاهش پیامدهای اقتصادی ناشی از تقلب شود.

کلیدواژه‌گان: ریسک تقلب، حسابرسی، کیفیت حسابرسی، نظریه داده‌بنیاد، قضاوت حرفه‌ای حسابرس

شبهه استناددهی: عیسی‌زاده، فریاد، پاکمرام، عسگر، جبارزاده کنگرلوثی، سعید، و بحری ثالث، جمال. (۱۴۰۵). فراالگوی ارزیابی ریسک تقلب در حسابرسی: رویکردی کیفی مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد. *حسابداری، امور مالی و هوش محاسباتی*، ۴(۵)، ۲۲-۱.

در اقتصادهای نوین، نظام گزارشگری مالی و حسابرسی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی اعتماد عمومی، کارایی بازارهای سرمایه و تخصیص بهینه منابع شناخته می‌شود. تصمیمات سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان، نهادهای نظارتی و سایر ذی‌نفعان تا حد زیادی مبتنی بر اطلاعات مالی حسابرسی شده است و هرگونه خدشه در اعتبار این اطلاعات می‌تواند پیامدهای گسترده اقتصادی و اجتماعی به همراه داشته باشد. در دهه‌های اخیر، افزایش رسوایی‌های مالی و پیچیده‌تر شدن شیوه‌های تقلب، اعتبار حرفه حسابرسی را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است و ضرورت بازاندیشی در سازوکارهای ارزیابی ریسک تقلب بیش از گذشته احساس می‌شود (Jamshidi et al., 2023b; Tajik Jalayeri et al., 2022). مطالعات نشان می‌دهد که شکست در کشف تقلب نه تنها به کاهش اعتماد عمومی منجر می‌شود بلکه مشروعیت حرفه حسابرسی را نیز زیر سؤال می‌برد (Al-Faryan, 2024; Jamshidi et al., 2023a).

تقلب مالی پدیده‌ای چندبعدی است که ریشه‌های آن در تعامل عوامل اقتصادی، سازمانی، رفتاری و اخلاقی قرار دارد. ادبیات نظری بیان می‌کند که رفتارهای متقلبان اغلب در محیط‌هایی شکل می‌گیرند که فشارهای اقتصادی، فرصت‌های کنترلی ضعیف و توجیهات ذهنی به‌طور همزمان وجود دارند (Schuchter & Levi, 2016). با این حال، پژوهش‌های جدید نشان داده‌اند که مدل‌های سنتی مانند مثلث تقلب نمی‌توانند تمامی پیچیدگی‌های تقلب‌های معاصر را توضیح دهند و لازم است متغیرهای روان‌شناختی، نهادی و فناورانه نیز در تحلیل‌ها لحاظ شوند (Mvunabandi, 2022; Taheri, 2019a, 2019b). در همین راستا، چارچوب‌های نوین نظری به سوی مدل‌های ترکیبی حرکت کرده‌اند که عوامل فردی حسابرسان، ساختارهای حاکمیت شرکتی و محیط‌های نهادی را همزمان مورد توجه قرار می‌دهند (Soepriyanto et al., 2021; Van Driel, 2019).

از منظر حرفه حسابرسی، ارزیابی ریسک تقلب یکی از حیاتی‌ترین مراحل فرآیند حسابرسی محسوب می‌شود؛ زیرا نتایج این ارزیابی مبنای طراحی برنامه حسابرسی، تعیین سطح آزمون‌ها و تخصیص منابع حسابرسی قرار می‌گیرد (Noch, 2024). پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ضعف در ارزیابی اولیه ریسک تقلب می‌تواند موجب انتخاب روش‌های حسابرسی نامناسب و در نهایت عدم کشف تحریف‌های بااهمیت شود (Smith & Smith, 2024). علاوه بر این، مطالعات تجربی تأکید دارند که ادراک حسابرسان از ریسک تقلب به شدت تحت تأثیر ویژگی‌های شناختی، سبک‌های تصمیم‌گیری و سطح تردید حرفه‌ای آنان قرار دارد (Nemati Kashteli et al., 2020; Nemati Koshteli et al., 2020).

تحولات محیط کسب‌وکار نیز ماهیت تقلب را دگرگون ساخته است. دیجیتالی شدن عملیات مالی، پیچیدگی زنجیره‌های تأمین و گسترش فناوری‌های نوین مالی، فرصت‌های جدیدی برای ارتکاب تقلب ایجاد کرده‌اند که روش‌های سنتی حسابرسی قادر به شناسایی کامل آن‌ها نیستند (Yuan et al., 2025). از این‌رو، ادبیات جدید حسابرسی بر لزوم توسعه چارچوب‌های ارزیابی ریسک مبتنی بر داده، تحلیل‌های هوشمند و رویکردهای ترکیبی تأکید دارد (Kokogho et al., 2023). مرورهای نظام‌مند نیز نشان داده‌اند که مداخلاتی مانند آموزش شناختی، دستورالعمل‌های تقلب‌محور و رویکردهای پزشکی قانونی می‌توانند حساسیت حسابرسان نسبت به نشانه‌های تقلب را افزایش دهند (Chui et al., 2022; Tümmeler & Quick, 2025).

در سطح سازمانی، نقش حاکمیت شرکتی و سازوکارهای نظارتی در کنترل تقلب اهمیت ویژه‌ای یافته است. نظریه نمایندگی بیان می‌کند که تضاد منافع میان مدیران و مالکان زمینه بروز رفتارهای فرصت‌طلبانه را فراهم می‌کند و حسابرسی مستقل یکی از ابزارهای اصلی کاهش این تعارض محسوب می‌شود (Al-Faryan, 2024). پژوهش‌های جدید نشان می‌دهد که وجود کمیته حسابرسی فعال، حمایت مدیریت ارشد و نظام‌های مدیریت ریسک اثربخش می‌تواند احتمال تقلب را به‌طور معناداری کاهش دهد (Tarjo et al., 2024; Younes Alazzabi et al., 2023). همچنین مدل‌های جدید ارزیابی تقلب نشان داده‌اند که ترکیب عوامل ساختاری و رفتاری نسبت به رویکردهای صرفاً مالی قدرت تبیینی بیشتری دارند (Lal Bar et al., 2026; Lalbar et al., 2026).

علاوه بر عوامل سازمانی، ویژگی‌های فردی حسابرسان نقش تعیین‌کننده‌ای در کشف تقلب ایفا می‌کند. مطالعات متعدد نشان داده‌اند که اخلاق حرفه‌ای، آرمان‌گرایی اخلاقی و سطح تردید حرفه‌ای ارتباط مستقیمی با توانایی کشف تقلب دارند (Nosh-Azar et al., 2024; Noshazar et al., 2024; Pashaei Fashtali et al., 2021).

پژوهش‌های روان‌شناختی نیز بیان می‌کنند که پردازش هیجانی و رشد اخلاقی بر قضاوت‌های حرفه‌ای تأثیرگذار است و می‌تواند نحوه تفسیر شواهد حسابرسی را تغییر دهد (Marques et al., 2022). به همین دلیل، برخی پژوهشگران پیشنهاد کرده‌اند که آموزش حسابرسان باید فراتر از مهارت‌های فنی رفته و ابعاد شناختی و رفتاری را نیز دربرگیرد (Habaza et al., 2024; Habiba et al., 2024).

در ادبیات داخلی نیز توجه قابل توجهی به عوامل مؤثر بر تقلب و کیفیت گزارشگری مالی صورت گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که اطلاعات مالی گمراه‌کننده موجب افزایش عدم تقارن اطلاعاتی و تصمیم‌گیری‌های ناکارآمد سرمایه‌گذاران می‌شود (Hashemi Dehchi et al., 2020a, 2020b). همچنین کیفیت گزارشگری مالی و میزان افشای ریسک رابطه مستقیمی با کاهش فرصت‌های تقلب دارد (Khoshkhalgh & Talebnia, 2021; Khoshkholgh & Talebnia, 2021). پژوهش‌های تجربی دیگر نیز نشان داده‌اند که عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی به‌طور همزمان در شکل‌گیری گزارشگری متقلبانة نقش دارند (Khalili Samarini et al., 2021; Khalili Somarin et al., 2021).

مطالعات کیفی در حوزه حسابرسی نیز به توسعه درک عمیق‌تر از رفتارهای حرفه‌ای حسابرسان کمک کرده‌اند. تحلیل مضمون تقلب در صورت‌های مالی نشان داده است که تقلب صرفاً یک پدیده مالی نیست بلکه دارای ابعاد قانونی، رفتاری و فرهنگی است (Borna, Baradaran Hasanzadeh, et al., 2021; Borna, Baradaran, et al., 2021). پژوهش‌های جدید مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد نیز مدلهایی برای بهبود قضاوت حرفه‌ای و ریسک‌پذیری حسابرسان ارائه کرده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت عوامل چندسطحی در فرآیند ارزیابی ریسک است (Shafiee et al., 2023; Shafiei et al., 2023). افزون بر این، طراحی مدل‌های اخلاق حرفه‌ای حسابداران نشان داده است که رفتار ایمن حرفه‌ای نتیجه تعامل عوامل فردی، سازمانی و اجتماعی است (Mirhosseini, Moein al-Din, et al., 2022; Mirhosseini, et al., 2022).

از منظر روش‌شناسی، حرکت از رویکردهای صرفاً کمی به سمت رویکردهای ترکیبی و کیفی، تحول مهمی در پژوهش‌های حسابرسی ایجاد کرده است. روش‌های مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد امکان استخراج مدل‌های نظری از تجربه‌های واقعی خبرگان را فراهم می‌کند و می‌تواند شکاف میان نظریه و عمل حسابرسی را کاهش دهد (Creswell & Clark, 2017). در حوزه مدیریت ریسک تقلب نیز تحلیل‌های محتوا محور و مدل‌های یکپارچه نشان داده‌اند که ترکیب دیدگاه‌های خبرگان با شواهد تجربی منجر به چارچوب‌های تصمیم‌گیری کارآمدتر می‌شود (Boluo et al., 2020; Madah Marzuki et al., 2020).

با وجود پیشرفت‌های نظری و تجربی، هنوز شکاف‌های مهمی در ادبیات ارزیابی ریسک تقلب وجود دارد. بسیاری از مدل‌های موجود تمرکز اصلی خود را بر شاخص‌های مالی یا سازوکارهای کنترلی قرار داده‌اند و کمتر به نقش تعامل میان عوامل فردی، اخلاقی، نهادی و فناورانه توجه کرده‌اند (Rahimian & Haji Heidari, 2019; Rahimian, et al., 2019). همچنین تحقیقات جدید نشان می‌دهد که مرتکبان تقلب اغلب از شناخت خود نسبت به رویه‌های حسابرسی برای دور زدن کنترل‌ها استفاده می‌کنند، موضوعی که نیازمند بازنگری در رویکردهای ارزیابی ریسک است (Andon et al., 2025). بنابراین، توسعه یک فرآیند جامع که بتواند این ابعاد چندگانه را در قالب یک چارچوب منسجم تلفیق کند، ضرورتی علمی و حرفه‌ای محسوب می‌شود (Majd, Chaharmahali, Kahandel, et al., 2024; Majd, Chaharmahali, et al., 2024).

با توجه به اهمیت روزافزون کیفیت حسابرسی، افزایش پیچیدگی محیط‌های کسب‌وکار، تحول فناوری‌های مالی و نقش تعیین‌کننده ویژگی‌های فردی و نهادی در فرآیند کشف تقلب، نیاز به ارائه مدلی جامع، بومی و مبتنی بر داده‌های تجربی خبرگان بیش از پیش احساس می‌شود؛ از این‌رو هدف پژوهش حاضر ارائه فرآیند توسعه‌یافته ارزیابی ریسک تقلب در حسابرسی مبتنی بر رویکرد کیفی نظریه داده‌بنیاد است.

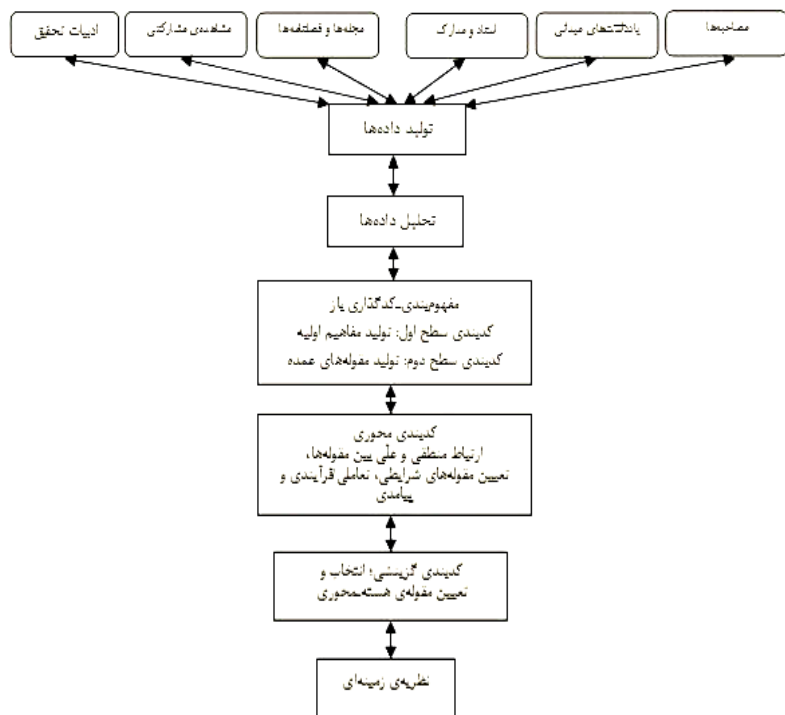
روش پژوهش و مواد

این پژوهش از منظر فرایند اجرا و نوع داده‌ها در زمره مطالعات کیفی قرار می‌گیرد. در تحقیقات کیفی، گردآوری داده‌ها عمدتاً از طریق روش‌هایی نظیر مصاحبه، مشاهده و مشارکت صورت می‌گیرد؛ در این مطالعه نیز داده‌ها به‌واسطه مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و پرسشنامه گردآوری شده‌اند. بخش دیگر پژوهش کیفی به روش‌های تحلیل، تفسیر و

حسابداری، امور مالی و هوش محاسباتی

تعبیر داده‌ها اختصاص دارد که هدف آن استخراج یافته‌ها و شکل‌گیری نظریه‌هاست. در همین راستا، فرآیند تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام پذیرفته است. بعد سوم در رویکرد کیفی به نحوه ارائه نتایج مربوط می‌شود که می‌تواند به شکل گزارش‌های مکتوب، ترسیم نمودارها یا ارائه شفاهی باشد؛ در این پژوهش از نمایش نموداری الگوها بهره گرفته شده است.

از منظر هدف پژوهش، مطالعه حاضر در دسته تحقیقات بنیادی جای می‌گیرد؛ چراکه هدف اصلی آن کشف و تبیین ماهیت پدیده‌هاست. همچنین از حیث منطق استدلال، این تحقیق ماهیتی استقرایی دارد؛ بدین معنا که داده‌های حاصل از مصاحبه‌شوندگان، مبتنی بر تجارب و برداشتهای آنان از پدیده‌ها گردآوری شده و سپس به کمک استدلال استقرایی به شناسایی مقولات و استنتاج الگوهای نظری منتهی شده است.

شکل ۱- مراحل انجام تحقیق بر اساس نظریه زمینه بنیان

در این پژوهش، پیش از آغاز فرآیند اصلی گردآوری داده‌ها، از گروه‌های کانونی و مصاحبه‌های زمینه‌ای بهره گرفته شده است. بدین منظور، با جمعی از متخصصان حسابداری مدیریت و خبرگان حرفه‌ای مصاحبه‌های اولیه صورت پذیرفت تا بینش‌های حاصل از این مرحله در طراحی و ارتقای رهنمود مصاحبه مورد استفاده قرار گیرد. پس از برگزاری جلسات گروه کانونی، رهنمود نهایی مصاحبه تدوین گردید تا سه هدف اساسی تحقق یابد:

الف) ایجاد یکنواختی در پرسش‌ها و پوشش کامل موضوعات پژوهش،

ب) کاهش سوگیری‌های احتمالی پژوهشگر ناشی از پیش‌فرض‌ها و انتظارات ذهنی،

ج) طرح پرسش‌های کلیدی برای واکاوی عمیق تجارب مشارکت‌کنندگان.

به منظور ارتقای روایی ابزار، رهنمود مصاحبه در اختیار چند تن از صاحب‌نظران دانشگاهی و حرفه‌ای قرار گرفت و اصلاحات لازم بر اساس نظرات ایشان اعمال شد. مصاحبه‌های این پژوهش از نوع نیمه‌ساختاریافته است؛ به گونه‌ای که اگرچه پرسش‌ها از پیش طراحی شده‌اند، اما پاسخ‌دهندگان ترغیب شده‌اند تا دیدگاه‌های خود را به صورت باز و مستقل بیان کنند. بدین ترتیب، مصاحبه‌گر می‌تواند بر اساس پاسخ‌ها، سوالات تکمیلی را برای دستیابی به اطلاعات عمیق‌تر مطرح سازد.

هدف اصلی این پژوهش، شناسایی عوامل مؤثر بر ارزیابی ریسک تقلب در حوزه حسابرسی از دیدگاه سه گروه کلیدی ذی‌مدخل در این فرآیند یعنی حسابداران رسمی، اعضای هیئت علمی، و مدیران نهادهای نظارتی است. این سه گروه بر اساس زنجیره نقد سطوح ارزیابی ریسک تقلب انتخاب شده‌اند؛ زنجیره‌ای که به افراد و فرآیندهایی اشاره دارد که در ارزیابی ریسک تقلب نقشی مستقیم دارند. در این چارچوب، پیوستگی و تعامل مؤثر تمامی اجزا شرط اساسی برای دستیابی به تصمیم‌گیری مطلوب و ارائه گزارش‌های منصفانه به‌شمار می‌رود.

پژوهش حاضر بر پایه رویکرد نظریه‌پردازی زمینه‌بنیان طراحی شده و تلاش دارد الگوی جامعی از عوامل و سازوکارهای اثرگذار بر ارزیابی ریسک تقلب در قلمرو حسابرسی ارائه دهد. اهمیت انجام چنین پژوهشی در ایران از آن روست که می‌تواند ضمن پر کردن شکاف موجود در ادبیات داخلی، چشم‌اندازی نو در تحقیقات مرتبط با ارزیابی ریسک تقلب ترسیم کرده و بستر لازم برای ارتقای کیفیت و انصاف در گزارش‌های حسابرسی را فراهم آورد. بر این اساس، پرسش محوری پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود: الگوی مناسب برای ارزیابی ریسک تقلب در قلمرو حسابرسی از دیدگاه گروه‌های مختلف ذی‌نفع کدام است؟

یافته‌ها

به‌منظور دستیابی به اهداف پژوهش، ۱۱۲ مقاله خارجی طی سال‌های ۱۹۹۲ الی ۲۰۲۲ در پایگاه‌های علمی معتبر (ساینس دایرکت، اسپرینگر، امرالد، الزویر، پرو کوئست، گوگل اسکولار) مطالعه گردید و در ادامه ۴۹ مقاله از سال‌های ۱۳۹۰ الی ۱۴۰۲ در پایگاه‌های معتبر داخلی (پرتال علوم انسانی، مگ ایران، نورمگز و سایید) به‌منظور استخراج راهبردهای همگرایی انتظارات بررسی شده است. سپس مقوله‌های استخراج‌شده از مصاحبه خیرگان به‌منظور انطباق با مطالعات انجام‌شده اعتبار سنجی و صحت‌گذاری شد. قلمرو زمانی پژوهش، سال ۱۴۰۲ و قلمرو مکانی، مؤسسات حسابرسی، سازمان حسابرسی، دانشگاه‌های دولتی و آزاد و سازمان بورس اوراق بهادار تهران می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش اساتید خبره در حوزه حسابرسی با مرتبه علمی حداقل استادیار، شرکای مؤسسات حسابرسی، مدیران ارشد سازمان حسابرسی، تحلیل‌گران و مدیران ارشد می‌باشد. به‌منظور غنای اعتبار مدل، اساتید خبره در زمره شرکای مؤسسات حسابرسی، مشاوران امور مالیاتی، تحلیل‌گران مالی نیز قرار گرفته‌اند. همچنین با توجه به ماهیت اکتشافی بودن پژوهش، از روش نمونه‌گیری ترکیبی هدفمند یا انتخاب آگاهانه شرکت‌کننده‌های خاص استفاده شده است. در این روش از ترکیب دو روش نمونه‌گیری نظری و ارجاع زنجیره‌ای یا گلوله برفی استفاده شد. جدول ذیل آمار مشارکت‌کنندگان پژوهش را بیان می‌کند.

جدول ۱. توصیف مشارکت‌کنندگان در مصاحبه پژوهش

حوزه کاری	تعداد	رتبه علمی		مدرک تحصیلی			میزان تجربه		
		استادتمام	دانشیار	استادیار	سایر	کارشناسی ارشد	دکتری	کمتر از ده سال	بیش از ده سال
هیئت علمی دانشگاه	۱۲	۱	۷	۵	-	-	۱۲	۵	۷
سازمان حسابرسی	۴	-	۱	۳	-	-	۴	۱	۴
شرکای مؤسسات حسابرسی	۶	-	-	۵	۱	۱	۵	-	۶
تحلیل‌گران مالی	۶	-	۲	۱	۳	۲	۴	۲	۴
کارشناس رسمی دادگستری	۴	-	۱	۲	۱	۴	۳	۱	۳
مجموع	۳۲	۱	۱۱	۱۶	۵	۷	۲۸	۱۱	۲۲

متن هر ۳۲ مصاحبه، به‌منظور دسته‌بندی و مرتب‌سازی، در نرم‌افزار مکس کیودا تحلیل گردید و برای عوامل ایجادکننده توسعه ارزیابی حسابرسان از ریسک تقلب، ۲۰۰ مفهوم اولیه شناسایی شد. جدول زیر فراوانی مفاهیم استخراج‌شده را نشان می‌دهد.

جدول ۲. فراوانی مفاهیم پژوهش

درصد فراوانی	تعداد مفاهیم	مقوله‌های اصلی پژوهش
۹٪	۱۸	وجود مهارت کافی حسابرسان در استفاده از قوانین و استانداردها
۱۰٪	۲۰	ارزیابی سطح ریسک تقلب
۶٪	۱۲	مهارت ادراکی، شناختی
۸٪	۱۶	دانش کافی حسابرس
۴٪	۸	شناخت از پیچیدگی‌های محیط کسب و کار
۶٪	۱۲	عوامل مدیریتی، کار تیمی و مهارت شبکه سازی
۹٪	۱۹	عوامل رفتاری و اخلاق حرفه ای
۴٪	۷	توجه به مسئولیت‌های اجتماعی
۸٪	۱۷	عدم تفسیر متفاوت از استانداردها، قوانین و مقررات
۶٪	۱۲	مهارت درک و شناخت مدل‌های نوین تقلب
۱۳٪	۲۶	توانایی و عملکرد مطلوب حسابرسان
۸٪	۱۳	نظارت کافی و وجود تعامل بین مجامع حرفه‌ای و ارکان نظارتی
۶٪	۱۱	رشد و همسویی با تغییرات فناوری اطلاعات
۲٪	۵	کیفیت و شفافیت و اعتمادپذیری گزارش‌های مالی و کیفیت بالای حسابرسی
۲٪	۴	اثرات مثبت مالی و اقتصادی، توسعه بازارهای مالی
۱۰۰٪	۲۰۰	مجموع

مفاهیم مستخرج از نرم‌افزار، در قالب کدگذاری استقرایی، دسته بندی و مرتب گردید و مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر توسعه داریابی ریسک تقلب شناسایی شد. نگاره (۳) به معرفی و توضیح این بخش می‌پردازد.

جدول ۳. کدگذاری استقرایی مفاهیم

مفاهیم	مؤلفه‌های اصلی
این سازه، نگرشی است که متضمن یک ذهن پرسشگر (هشیاری نسبت به شرایطی که می‌تواند نشانه تحریف ناشی از تقلب یا اشتباه باشد) و ارزیابی نقادانه شواهد حسابرسی.	تردید حرفه ای
ابعاد قابل طرح در تردید گرایي حرفه‌ای شامل ذهن پرسشگر، تعلیق قضاوت، جستجوی دانش، درک میان فردی، اعتماد به نفس و خوداطمینانی می‌باشد.	
ذهن پرسشگر شامل الزام به استدلال، ارائه شواهد و توانایی اثبات ادعاهاست. به تعویق انداختن قضاوت نشان می‌دهد که در مواجهه با موارد مشکوک، تصمیم‌گیری با تأمل و جمع‌آوری اطلاعات تکمیلی صورت می‌گیرد. جستجوی دانش بیانگر کنجکاوی حرفه‌ای است. درک تأمین‌کنندگان شواهد مستلزم مهارت‌های بین‌فردی، انگیزه، صحت و امانت منابع است. عمل بر اساس شواهد با خوداطمینانی و اعتماد به نفس نشان داده می‌شود؛ خوداطمینانی اطمینان حرفه‌ای و اعتماد به نفس نتیجه‌گیری مبتنی بر کفایت شواهد را تضمین می‌کند.	
حسابرس باید بدون در نظر گرفتن تجربه قبلی خود از صداقت و درستکاری مدیران اجرایی و ارکان راهبری واحد تجاری، با پذیرش این احتمال که ممکن است تحریف بااهمیت ناشی از تقلب وجود داشته باشد، نگرش تردید حرفه‌ای را در تمام مراحل حسابرسی حفظ کند.	
حسابرس، هنگام کسب اطمینان معقول، مسئولیت دارد نگرش تردید حرفه‌ای را در سراسر فرایند حسابرسی حفظ کند، امکان زیرپا گذاری کنترل‌های داخلی توسط مدیران اجرایی را مدنظر قرار دهد و به این واقعیت توجه داشته باشد که روشهای حسابرسی مؤثر در کشف اشتباه ممکن است برای کشف تقلب مؤثر نباشد.	
جلسات طوفان ذهنی تیم حسابرسی باید شامل شناسایی اظهارات نادرست احتمالی، روش‌های تقلب مدیریت، احتمال تخصیص نادرست داریایی‌ها و تحلیل رفتار مدیریت براساس مدل‌های نوین تقلب، با رعایت بالاترین سطح شک و تردید حرفه‌ای باشد.	
استانداردهای حسابداری مکانیزم انتقادی در ارزیابی ریسک تقلب، جلسات طوفان ذهنی بیان می‌کند که باید به حسابرسان این اجازه داده شود تا بر خرد جمعی بیفزایند و ایده‌هایی تولید کنند.	
حسابرسان باید در به‌کارگیری استانداردها، مهارت کافی داشته باشند.	

عیسی زاده و همکاران

<p>یک سیستم هوش تجاری برای حسابرسی، تحلیل، تبدیل و گزارش داده‌ها برای هوش تجاری قابل طراحی است و از سویی دیگر ابزارها و چارچوب‌های مربوط به سیستم هوش تجاری برای حسابرسی بنگاه‌های اقتصادی در عصر حاضر یک امر ضروری است که حسابرسان باید آن را در درون خود پرورش دهند.</p>	<p>عوامل ادراکی، هیجانی و دانشی</p>
<p>در ارکان تصمیم‌گیری شرکت‌ها، مدیران سطوح عالی دارای دانش بوده که بخشی از آن ناشی از شایسته‌سالاری است (برای مثال برخورد و اقدام مناسبی از بندهای گزارش حسابرسی در مجامع عمومی شرکت‌ها صورت می‌پذیرد). نسبت به ماهیت حرفه حسابرسی، شناخت کافی وجود دارد. به بیانی دیگر، حسابرسی یک مکانیسم اجتماعی یاری‌دهنده است نه مچ‌گیرنده. در اجرای استانداردها و به‌کارگیری صحیح آن‌ها در محیط کسب‌وکار، موانعی منجمله عدم دانش کافی اجراکنندگان و هزینه زیاد اجرای استانداردها وجود ندارد.</p>	
<p>فعالیت‌های شرکت‌ها پیچیده‌تر شده است و در مقابل آن حسابرسان باید دانش و مهارت لازم این شکاف عمیق بین محیط کسب‌وکار و قابلیت اجرای استانداردها را داشته باشند. ماهیت تقلب‌ها و تبانی‌ها، پیچیده و پنهانی است که حسابرسان باید توانایی و هوش هیجانی لازم برای سنجش و ارزیابی احتمال این مهم را داشته باشند.</p>	<p>توانمندی حسابرسان درک ماهیت پیچیدگی تجاری</p>
<p>ارزیابی ریسک تقلب فرآیندی پویا و تکرارشونده برای شناسایی تقلب در گزارشگری مالی و غیرمالی، سوءاستفاده از دارایی و اقدامات غیرقانونی است. این ارزیابی با اصول کوزو ۲۰۱۳ همسو بوده و سازمان‌ها می‌توانند آن را متناسب با اهداف، پیچیدگی‌ها و نیازهای خود اعمال کنند. حسابریان در زمانی ارزیابی ریسک تقلب، ابتدا باید عملکردهای کنترلی تقلب واحد تجاری را مورد ارزیابی قرار دهند. این عملگرها، فعالیتی است که از طریق سیاست‌ها و رویه‌هایی ایجاد شده است که اطمینان حاصل می‌کند دستورالعمل‌های مدیریت برای کاهش خطرات تقلب انجام می‌شود. فعالیت‌های کنترلی تقلب، روشی خاص یا فرآیندی است که برای جلوگیری از وقوع تقلب یا شناسایی سریع تقلب در صورت وقوع انجام می‌شود.</p>	
<p>در حوزه داده‌های مالی، کشف تقلب و تشخیص ناهنجاری‌ها برای حفظ یکپارچگی تراکنش‌ها، جلوگیری از زیان‌های مالی و اطمینان از پیروی و انطباق با قوانین بین‌المللی به کار گرفته می‌شوند. در صنعت مالی، کشف تقلب و تشخیص ناهنجاری‌ها به دلیل خطرات زیاد و شیوه‌های نوین و در حال پیشرفت کلاهبرداری بسیار مهم است.</p>	
<p>واکنش‌های احساسی و روانی نسبت به عوامل مختلف و محرک‌ها، به طور خودکار و ناخودآگاه، فرآیند پردازش اطلاعات در مغز و قضاوت فرد را تحت تاثیر قرار می‌دهند. علی‌اجمال حسابرسان باید در زمان ارزیابی ریسک تقلب، باید نسبت به اتخاذ تصمیم‌های منطقی و دور از هیجان نمایند.</p>	
<p>مهارت ارتباطی مجموعه‌ای از شایستگی‌ها و قابلیت‌های اجتماعی یک فرد بوده که باعث می‌شوند دیگران را در شرایط کاری درک کرده و از این دانش برای اعمال اثر بر فعالیت‌ها و اقدامات دیگران در راستای ارتقای اهداف سازمانی یا شخصی استفاده نمایند. از آنجایی که قضاوت حرفه‌ای حسابرسان معلول عوامل متعدد رفتاری و شخصیتی وی است، برخی ویژگی‌های رفتاری می‌تواند در ارزیابی دقیق سطح ریسک تقلب کمک نماید.</p>	
<p>نظارت بر فرآیند کلی مدیریت ریسک تقلب در سازمان در زمان ارزیابی حسابرسان از ریسک تقلب. حسابرسان می‌توانند از فعالیت‌های نظارت بر آن استفاده نمایند تا اطمینان حاصل کنند که هیچگونه تقلب و تحریف بااهمیتی وجود نداشته باشد. کنترل‌های داخلی در برابر ضایع شدن، سو استفاده، تقلب و تشویق کارکنان به رعایت رویه‌های واحد تجاری و سنجش میزان رعایت رویه‌ها از اهداف دیگر کنترل داخلی می‌باشد. از فرآیند کنترل مدیریت انتظار می‌رود این اطمینان را به وجود آورد که فعالیت‌های واحد اقتصادی در راستای هدف‌های سازمان انجام شود و منابع مورد نیاز برای تحقق این هدف‌ها در زمان نیاز در دسترس باشد. از این رو، باید در سیستم کنترل‌های داخلی هیچ نوع نارسایی وجود نداشته باشد.</p>	
<p>برآورد دقیق ریسک تقلب در برنامه‌ریزی حسابرسی حیاتی است؛ زیرا حتی ریسک غیرصفر، ماهیت حسابرسی را به یک تعامل استراتژیک میان حسابرسان و مدیریت تبدیل می‌کند. حسابرسی تقلب پیشگامانه، با روش‌های شناسایی مؤثر، برای کشف تقلب و پاسخ به ریسک طراحی شده و مرکز سیستم‌های کسب‌وکار را هدف قرار می‌دهد.</p>	
<p>حاکمیت ریسک تقلب یک جزء لاینفک حاکمیت شرکتی و محیط کنترل داخلی است. حاکمیت شرکتی به رویکرد هیئت مدیره و مدیریت ارشد برای انجام وظایف خود برای تحقق اهداف سازمان می‌پردازد. محیط کنترل داخلی نظامی را ایجاد می‌کند که از ارزیابی ریسک برای دستیابی به اهداف سازمان پشتیبانی می‌کند.</p>	<p>عوامل کلان اقتصادی و مدیریتی</p>
<p>شناخت نحوه نظارت ارکان راهبری، بینش حسابرسان را درباره آسیب‌پذیری واحد تجاری در برابر تقلب، کفایت کنترل‌های داخلی و صلاحیت مدیران اجرایی شکل می‌دهد. این شناخت از طریق حضور در جلسات مرتبط، مطالعه صورتجلسات یا پرس‌و‌جو از ارکان راهبری حاصل می‌شود.</p>	

حسابرس باید از نحوه نظارت ارکان راهبری بر فرایندهای مورد استفاده مدیران اجرایی برای تشخیص و برخورد با خطرهای تقلب در واحد تجاری و کنترل‌هایی که مدیران اجرایی برای کاهش این خطرهای طراحی کرده‌اند، شناخت کاملی کسب کند. همچنین، حسابرس باید از ارکان راهبری در مورد اینکه آیا آنها از هرگونه تقلب قطعی و موارد مشکوک به تقلب مؤثر بر واحد تجاری مطلع هستند یا خیر، مصاحبه نماید.

انتخاب حسابرس از جمله تصمیمات بسیار مهمی است که توسط سهامداران یک شرکت اتخاذ می‌شود و دلیل اصلی آن این است که انتخاب حسابرسی که دارای کیفیت بالاتر و کارکنان آموزش‌دیده هستند، منجر به افزایش کیفیت حسابرسی و متعاقباً افزایش کیفیت گزارشگری مالی می‌شود. از این رو، سهامداران نهادی، در انتخاب حسابرس نقش مؤثری نداشته دارند.

برخی از اعضای نهادهای ناظر و حرفه‌ای حسابرسی، با رعایت عدالت نسبت به تدوین استانداردها اقدام نمایند.

حسابرسی در بستر اجتماعی توسعه می‌یابد؛ جامعه تخصص‌گرا افراد را با هویت‌ها و عملکردهای حرفه‌ای شکل می‌دهد. تغییرات در حرفه حسابرسی نیازمند توجه به تعامل با ساختارهای اجتماعی، قوانین و قضاوت‌هاست و جایگاه حرفه‌ای حسابرسی در محیط اقتصادی کشور باید به‌وضوح تعریف شود.

قوانین و مقررات مالی و حسابداری پیوسته تغییر می‌کنند و بنگاه‌ها باید از آن‌ها آگاه و رعایت‌کننده باشند. عدم آموزش یا اطلاع‌رسانی مناسب می‌تواند خطا ایجاد کند؛ حسابرس باید این ریسک و احتمال سوءاستفاده مدیران را در ارزیابی ریسک تقلب مدنظر قرار دهد.

قوانین از انسجام خوبی برخوردار باشد تا تفسیرهای متفاوتی از قوانین صورت نپذیرد تا منجر به قضاوت حرفه‌ای حسابرس گردد. استانداردها، قوانین و مقررات

آپدیت نمودن قانون تجارت کشور یکی از الزامات باید باشد که مرتبط با وظایف بازرسی قانونی و حسابرس مستقل می‌باشد، متناسب با فضای اقتصادی کنونی تغییر پیدا نماید.

نهادهای نظارتی باید با بهبود کیفیت حسابرسی و توسعه ارزیابی حسابرسان از ریسک تقلب، از منافع عمومی و سرمایه‌گذاران حمایت کنند. مسئولیت‌ها و اختیارات آن‌ها باید شفاف، قانونی و بدون ابهام تعریف شود تا تضمین‌کننده افزایش اثربخشی و کیفیت فرآیندهای حسابرسی باشد.

حسابرس باید این موضوع را ارزیابی کند که آیا اطلاعات کسب شده با استفاده از سایر روشهای ارزیابی خطر و فعالیتهای مرتبط، نشانه وجود یا عدم وجود عوامل خطر ناشی از تقلب را مورد ارزیابی قرار دهد.

حسابرس با خطرهای تحریف بااهمیت ارزیابی شده ناشی از تقلب باید به عنوان خطرهای عمده برخورد کند و بنابراین، باید از کنترل‌های مربوط واحد تجاری، از جمله فعالیتهای کنترلی مرتبط با این خطرهای شناخت کاملی کسب نماید.

ورود حرفه حسابرسی به حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در کنار مسئولیت اطمینان‌بخشی و تدوین و توسعه استانداردهای لازم در این خصوص. از این رو، پرداختن به جایگاه مسئولیت‌پذیری اجماعی در پیشگیری از تقلب و کاهش پیامدهای ناگوار آن برای کلیه ذینفعان امری ضروری است.

نهادهای نظارتی باید موسسات حسابرسی واحدهای با منافع عمومی را به‌طور مستمر برای رعایت استانداردهای حرفه‌ای، استقلال و قوانین بازرسی کنند. فرآیند بازرسی شامل انتخاب مؤسسات، تیم تخصصی، بررسی مستندات، ملاقات با مدیریت و اجرای عملی بازرسی، مبتنی بر کنترل کیفیت داخلی برای تضمین کیفیت و ثبات رویه است. توانایی و عملکرد مطلوب حسابرسان

تمرکز بر حوزه نظارتی در سازمان حسابرسی منجمله: نظارت مستمر بر عملیات جاری موسسات حسابرسی بمنظور جلوگیری از هرگونه انحرافات احتمالی؛ بررسی گزارشات حسابرسی بمنظور حصول اطمینان از تعقیب و اقدامات لازم در مورد متخلفین و اجرای وظایف بازرسی قانونی سازمان و واحدهای اجرایی تابعه.

توانایی حسابرس برای کشف تقلب به عواملی چون مهارت مرتکبین، دفعات و میزان دستکاری، گستردگی تبانی، اندازه نسبی هر یک از مبالغ دستکاری شده، و مراتب سازمانی افراد مشارکت‌کننده بستگی دارد و حسابرس با عملکرد مطلوب خود می‌تواند فرصتهای بالقوه ارتکاب تقلب را مشخص کند.

بنگاه‌های بزرگ دارای حجم زیادی اطلاعات مالی هستند که نیاز به ساماندهی و دسته‌بندی دقیق دارد. این مسئله می‌تواند به دلیل نسخه نویسی نادرست، سیستم‌های حسابداری نامناسب یا عدم استفاده از نرم‌افزارهای حسابداری مناسب به وجود بیاید و ممکن است منجر به وقوع تقلب بیانجامد. علی‌احوال حسابرس باید در ارزیابی ریسک تقلب این مهم را مدنظر قرار دهد.

کاهش میزان تأخیر در صدور گزارش حسابرسی. به موقع بودن اطلاعات به عنوان یکی از اجزای مربوط بودن، از عناصر ویژگی‌های کیفی اطلاعات در بیانیه مفاهیم حسابداری مالی شماره دو و همچنین به عنوان یکی از محدودیتهای ویژگی‌های کیفی اطلاعات در چارچوب نظری ایران، نشان دهنده اهمیت وافر دستیابی به اطلاعات و گزارشات حسابرسی در بازه زمانی مناسب است. کاهش تأخیر در زمان صدور گزارش حسابرسی به منزله تقویت ارائه اطلاعات به موقع و افزایش کیفیت اطلاعات گزارش شده و عاری از هرگونه تقلب و اشتباه خواهد بود.

عیسی زاده و همکاران

یافته‌های حاصل از بررسی پژوهش‌های پیشین، بیان‌گر آن است که معیارهای عینیت (بی‌طرفی)، صداقت (درستی)، ناکارآمدی حساسی و فرهنگ اخلاقی از معیارهای تأثیرگذار در آئین رفتار حرفه‌ای در راستای کیفیت حساسی مستقل است. از سویی دیگر، در سایه رعایت کامل آیین رفتار حرفه‌ای، استفاده‌کنندگان گزارش‌های مالی در مورد استقلال حسابرسان، نباید با کوچکترین ابهامی روبرو شوند.

رویکرد مبتنی بر ریسک، حسابرسان را در تعیین ماهیت و گستره حساسی با کارایی یاری می‌کند و مشابه تحلیل بنیادی در ارزیابی کسب‌وکار است. نهادهای نظارتی باید اجرای برنامه بازرسی مبتنی بر ریسک، ارزیابی ریسک در محیط حساسی، موسسات و کارهای حساسی، و تخصیص منابع متناسب را تضمین کنند.

افزایش حجم کار و هزینه‌های موسسات حساسی موجب اجتناب‌ناپذیری رشد حق‌الزحمه‌هاست. با این حال، نرخ شکنی و افزایش اندک دستمزدها مانع ارائه خدمات باکیفیت می‌شود. بنابراین، برای ارتقای ارزیابی حسابرسان از ریسک تقلب، بازنگری در حق‌الزحمه و جلوگیری از نرخ شکنی ضروری است.

فرایند حساسی در کشف اشتباهات و تحریف‌های با اهمیت دربرآوردهای حسابداری و همچنین کشف اشتباهات و تحریف‌های با اهمیت ناشی از عدم رعایت قوانین و مقررات توسط واحد مورد رسیدگی اثربخش می‌باشد. از این رو، باید اثربخشی لازم در فرایندهای حساسی وجود داشته باشد و در سایه آن اطلاعات مفیدی برای پیش‌بینی استفاده‌کنندگان در تصمیم‌گیری فراهم گردد.

برنامه حساسی و اطمینان‌بخشی، راهنمای انجام و مستندسازی مراحل حساسی است تا اهداف آن تحقق یابد. حساسی مبتنی بر فناوری اطلاعات، شامل اقدامات حداقلی برای درک نهاد، ارزیابی و آزمایش کنترل‌هاست. صلاحیت و آموزش کافی در استفاده از فناوری، کیفیت عملکرد حسابرسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

حسابرس باید الگوهای اولیه و توسعه‌یافته تقلب، نظریه‌های انگیزشی و مالی جرم را بیاموزد. با استفاده از فراالگوهای چندبعدی تقلب، که شامل ابعاد مالی (شرایطی، موقعیتی، هنجاری) و غیرمالی (هوش انسانی) است، حسابرس قادر به ارزیابی دقیق سطح ریسک تقلب در واحد تجاری خواهد بود.

اهمیت در حسابداری و حساسی به اطلاعاتی اطلاق می‌شود که عدم ارائه یا ارائه نادرست آن می‌تواند قضاوت کاربران را تغییر دهد. در ایران، حسابرسان در برنامه‌ریزی و ارزیابی ریسک کمتر به رابطه معکوس اهمیت و احتمال خطر توجه کرده و اثرات بالقوه اشتباهات را اغلب نادیده می‌گیرند.

بین حسابرسان مستقل و داخلی باید ارتباط مؤثری برقرار شود. تعامل حسابرسان داخلی و حسابرسان مستقل نقش‌های متفاوتی دارند اما مکمل همدیگرند.

واکنش به موقع نسبت به محیط‌های پیچیده فناوری اطلاعات، وجود داشته باشد و وجود دانش و تخصص کافی در به‌کارگیری فناوری اطلاعات، موجب خواهد شد تا فرآیند حساسی با تغییرات محیطی همسو باشد.

الگوی مناسبی برای سنجش کیفیت گزارشگری مالی باید تدوین شود تا تطابق با استانداردها، قوانین و اجرای سیاست‌های حاکمیت شرکتی را تضمین کند. این الگو می‌تواند بر مبنای استانداردهای بین‌المللی باشد و جایگزین استانداردهای ملی، به‌عنوان مجموعه‌ای یکپارچه از مقررات برای شرکت‌ها شود.

کیفیت کاری حسابرس می‌تواند به عنوان ابزاری برای کشف تقلب در صورتهای مالی در نظر گرفته شود. صورتهای مالی، قابل اتکاء و فاقد تحریف، منبع اطلاعاتی ارزشمند برای تصمیم‌گیری هستند.

قبل از ارائه مدل، برای غنی‌سازی مفاهیم، انطباق نظری و شفاف‌سازی صورت می‌پذیرد. مفاهیم می‌تواند در طی مراحل مختلف زمینه بنیان چندوجهی تکامل یابند. اصلاح مفاهیم از طریق طرح سؤال‌های مختلف و با در نظر گرفتن مقوله‌ها انجام می‌شود. به‌منظور ساماندهی، ادغام و گروه‌بندی اولیه مصاحبه، غنی‌سازی مفاهیم از طریق جدول راهنمای ارتباط شرطی اسکات و هاوول (۲۰۰۸) صورت گرفته است؛ پالایش مفهومی مقوله‌های اصلی، در جدول ۴ بیان شده است.

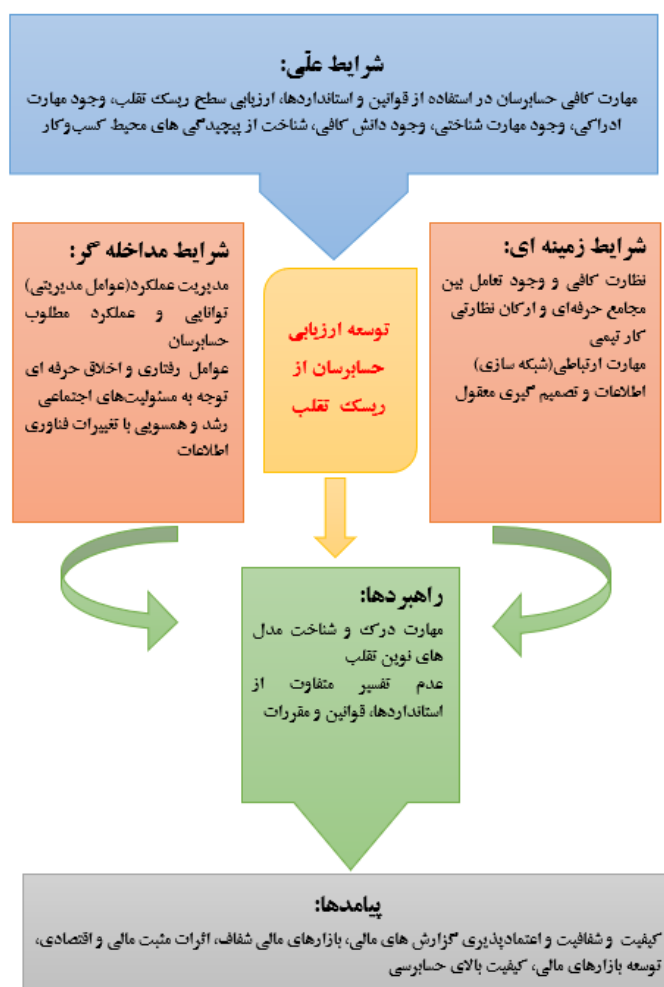
جدول ۴. پالایش مفهومی مقوله‌های اصلی پژوهش

مقوله اصلی	چه چیزی	کجا	چه موقع	چرا	چطور	پیامد
وجود مهارت کافی حسابرسان	مهارت حسابرسان و درک آنان در مورد	ایران	هنگام حساسی	ارزیابی تقلب	ادراک فردی	توسعه ارزیابی ریسک
طیف گسترده استفاده‌کنندگان	مسئولیت‌های حسابرسان نسبت به ارزیابی و کشف تقلب را چگونه ارزیابی می‌کنید؟				و مهارت	تقلب

حسابداری، امور مالی و هوش محاسباتی

شناخت محیطی از پیچیدگی‌های	ایران	هنگام اجرای حسابرسی	تغییر نیازهای مشتری و کسب‌وکارها	در رشد فناوری اطلاعات	کیفیت بالای حسابرسی
عوامل عوامل رفتاری و اخلاق	ایران	هنگام ارائه خدمات - هنگام اجرای کار	وجود مهارت ادراکی و شناختی	سطح هوش هیجانی	تصمیم‌گیری منطقی
کارآمدی استانداردها و اگرایی در قوانین	ایران	قبل و هنگام اجرای کار	انسجام	مطابقت با استانداردهای بین‌المللی	حذف شکاف بین کسب‌وکار و قابلیت اجرای استانداردها
عملکرد مطلوب نظارت ناکافی مجامع و نهاد ناظر	ایران	قبل و هنگام ارائه خدمات و تقویت و اصلاح آیین رفتار حرفه‌ای	تدوین سیستم پایش عملکرد و تقویت و اصلاح آیین رفتار حرفه‌ای	ایجاد زیرساخت لازم	کاهش خطر تقلب، کیفیت حسابرسی‌ها
رشد و تغییرات فناوری اطلاعات کیفیت بالای گزارشگری مالی	ایران	قبل و بعد از ارائه خدمات حسابرسان، عوامل مدیریتی و نظارتی	وجود دانش و تخصص کافی حسابرسان، عوامل مدیریتی و نظارتی	آموزش مستمر و امتیاز کیفیت گزارشگری	کیفیت بالای حسابرسی و ایجاد اعتماد نسبت به حرفه

در کدگذاری بخش‌های پیشین، مقوله‌ها به صورت نظام‌مند بهبود و توسعه یافتند و با زیر مقوله‌ها پیوند داده شدند؛ با این وجود این مقوله‌ها باید برای تشکیل یک آرایش نظری بزرگ‌تر یکپارچه شوند (فرودی و حجازی، ۱۳۹۹). به همین منظور، الگوی جامع عوامل مؤثر بر توسعه ارزیابی ریسک تقلب، در شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۲. الگوی توسعه ارزیابی حسابرسان از ریسک تقلب

هریک از عوامل استخراج شده از ادبیات موجود و نظرات خبرگان، پس از تلفیق و گروه بندی، در چارچوب عوامل عالی، ساختاری و زمینه ای بیان شده است. جدول ۵ کدگذاری

الگوی مفاهیم را نشان می دهد.

جدول ۵. کدگذاری الگوی - معادل کدگذاری محوری

نوع	مقوله های اصلی
شرایط عالی	مهارت کافی حسابرسان در استفاده از قوانین و استانداردها، ارزیابی سطح ریسک تقلب، وجود مهارت ادراکی، وجود مهارت شناختی، وجود دانش کافی، شناخت از پیچیدگی های محیط کسب و کار
شرایط زمینه ای	نظارت کافی و وجود تعامل بین مجامع حرفه ای و ارکان نظارتی، کار تیمی، مهارت ارتباطی (شبکه سازی)، اطلاعات و تصمیم گیری معقول
شرایط مداخله گر	مدیریت عملکرد (عوامل مدیریتی)، توانایی و عملکرد مطلوب حسابرسان، عوامل رفتاری و اخلاق حرفه ای، توجه به مسئولیت های اجتماعی، رشد و همسویی با تغییرات فناوری اطلاعات
راهبردها	مهارت درک و شناخت مدل های نوین تقلب، عدم تفسیر متفاوت از استانداردها، قوانین و مقررات
پیامدها	کیفیت و شفافیت و اعتمادپذیری گزارش های مالی، بازارهای مالی شفاف، اثرات مثبت مالی و اقتصادی، توسعه بازارهای مالی، کیفیت بالای حسابرسی

بحث و نتیجه گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که ارزیابی ریسک تقلب در حسابرسی یک فرایند خطی و صرفاً فنی نیست، بلکه پدیده‌ای چندبعدی است که از تعامل همزمان عوامل فردی، سازمانی، نهادی و فناورانه شکل می‌گیرد. تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌های خبرگان منجر به شناسایی مجموعه‌ای از شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها شد که در قالب یک فرآیند یکتاچه تبیین گردید. این نتایج تأیید می‌کند که حسابرسی معاصر از چارچوب‌های سنتی مبتنی بر کنترل‌های مالی فراتر رفته و به سمت رویکردهای رفتاری، شناختی و سیستمی حرکت کرده است؛ موضوعی که در تحلیل‌های انتقادی حسابرسی ریسک‌محور نیز مورد تأکید قرار گرفته است (Noch, 2024).

نخستین یافته مهم پژوهش، نقش تعیین‌کننده مهارت‌های حرفه‌ای، شناختی و ادراکی حسابرسان در ارزیابی ریسک تقلب بود. خبرگان تأکید داشتند که توانایی تحلیل استانداردها، درک محیط کسب‌وکار و بهره‌گیری از قضاوت حرفه‌ای، زیربنای ارزیابی مؤثر تقلب محسوب می‌شود. این نتیجه با مطالعاتی که نشان می‌دهند ویژگی‌های درونی حسابرسان از جمله سبک‌های شناختی، تجربه حرفه‌ای و ظرفیت تحلیل ذهنی بر کیفیت کشف تقلب اثر مستقیم دارند، همسو است (Habiba et al., 2024; Nemati, 2020). همچنین پژوهش‌های رفتاری نشان داده‌اند که توانایی کشف تقلب نه تنها به دانش فنی بلکه به مهارت‌های شناختی پیچیده وابسته است (Habaza et al., 2024). از این منظر، نتایج پژوهش حاضر تأیید می‌کند که حسابرس به‌عنوان یک تصمیم‌گیرنده حرفه‌ای، نقش فعالی در تفسیر ریسک‌ها ایفا می‌کند نه صرفاً یک مجری استانداردهای حسابرسی.

یافته دیگر پژوهش، اهمیت «تردید حرفه‌ای» و نگرش انتقادی در فرآیند ارزیابی ریسک تقلب بود. خبرگان معتقد بودند که ذهن پرسشگر و نگاه شک‌گرایانه، احتمال کشف تحریف‌های ناشی از تقلب را افزایش می‌دهد. این نتیجه با پژوهش‌هایی که رابطه مثبت میان تردید حرفه‌ای و کشف تقلب را نشان داده‌اند، همخوانی دارد (Nosh-Azar et al., 2024; Noshazar et al., 2024). از منظر نظری، توسعه اخلاقی و پردازش هیجانی نیز می‌تواند نحوه قضاوت حسابرسان را تحت تأثیر قرار دهد و حساسیت آنان نسبت به نشانه‌های تقلب را افزایش دهد (Marques et al., 2022). بنابراین، یافته‌های حاضر تأیید می‌کند که ارزیابی ریسک تقلب بیش از آنکه یک فعالیت مکانیکی باشد، فرآیندی شناختی - رفتاری است.

در سطح شرایط زمینه‌ای، نتایج پژوهش نشان داد که تعامل مؤثر میان نهادهای حرفه‌ای، نظارتی و تیم‌های حسابرسی نقش اساسی در بهبود ارزیابی ریسک تقلب دارد. این نتیجه با مطالعاتی که اثربخشی حسابرسی داخلی و حمایت مدیریت ارشد را عامل کاهش تقلب معرفی کرده‌اند، همسو است (Younes Alazzabi et al., 2023). همچنین چارچوب‌های حاکمیت شرکتی بیان می‌کنند که نظارت مؤثر و ساختارهای کنترلی قوی می‌توانند تضادهای نمایندگی را کاهش داده و احتمال رفتارهای متقلبانه را محدود سازند (Al-Faryan, 2024). نتایج پژوهش حاضر نشان داد که ارزیابی ریسک تقلب بدون همکاری نهادی و تبادل اطلاعات حرفه‌ای نمی‌تواند به سطح مطلوب اثربخشی برسد.

از سوی دیگر، یافته‌ها نشان دادند که عوامل رفتاری و اخلاق حرفه‌ای حسابرسان در کنار مسئولیت‌پذیری اجتماعی نقش مداخله‌گر مهمی در کیفیت ارزیابی ریسک تقلب دارند. این نتیجه با پژوهش‌هایی که اخلاق حرفه‌ای را یکی از عوامل کلیدی در پیشگیری از تقلب معرفی کرده‌اند، همسو است (Islam et al., 2018; Pashaei Fashtali et al., 2021). همچنین مدل‌های رفتار ایمن حرفه‌ای حسابداران نشان داده‌اند که ترکیب ارزش‌های فردی و فرهنگ سازمانی می‌تواند احتمال رفتارهای پرخطر را کاهش دهد (Mirhosseini, Moein al-Din, et al., 2022; Mirhosseini, Moeinaddin, et al., 2022). در واقع، یافته‌های حاضر نشان می‌دهد که تقلب تنها نتیجه ضعف کنترل‌ها نیست بلکه محصول تعامل میان فشارهای محیطی و انتخاب‌های اخلاقی افراد است.

یکی دیگر از یافته‌های مهم پژوهش، نقش پیچیدگی محیط کسب‌وکار و تحولات فناوری اطلاعات در شکل‌گیری ریسک تقلب بود. خبرگان معتقد بودند که رشد فناوری‌های مالی و دیجیتال شدن فرآیندها، الگوهای جدیدی از تقلب ایجاد کرده است که نیازمند ابزارهای نوین ارزیابی است. این نتیجه با مطالعاتی که چارچوب‌های مبتنی بر یادگیری ماشین را برای شناسایی ریسک‌های مالی پیشنهاد کرده‌اند، همسو است (Yuan et al., 2025). همچنین پژوهش‌های جدید نشان می‌دهد که حسابرسان باید رویکردهای داده‌محور و تحلیل‌های پیش‌بینانه را در ارزیابی ریسک تقلب به کار گیرند (Kokogho et al., 2023). بنابراین، نتایج پژوهش حاضر بیانگر گذار حرفه حسابرسی از مدل‌های سنتی به حسابرسی هوشمند است.

در سطح راهبردی، یافته‌ها نشان داد که شناخت مدل‌های نوین تقلب و تفسیر یکپارچه قوانین و استانداردها از مهم‌ترین راهکارهای ارتقای ارزیابی ریسک تقلب محسوب می‌شود. این نتیجه با پژوهش‌هایی که ناکارآمدی مدل‌های کلاسیک تقلب را مطرح کرده و بر توسعه مدل‌های ترکیبی تأکید دارند، سازگار است (Taheri, Izadinia, & Moeyadfar, 2021; Taheri, Izadinia, & Moeidfar, 2021). همچنین نظریه‌های جدید تقلب بیان می‌کنند که تلفیق ابعاد روان‌شناختی، نهادی و مالی در مدل‌های ارزیابی می‌تواند قدرت پیش‌بینی تقلب را افزایش دهد (Mvunabandi, 2022; Soepriyanto et al., 2021). در همین راستا، پژوهش‌های تجربی نشان داده‌اند که مرتکبان تقلب اغلب با شناخت فرآیندهای حساسی اقدام به دور زدن کنترل‌ها می‌کنند؛ بنابراین توسعه مدل‌های پویا ضروری است (Andon et al., 2025). یافته‌های پژوهش حاضر همچنین نشان داد که کیفیت گزارشگری مالی و شفافیت بازارهای مالی از پیامدهای مستقیم بهبود ارزیابی ریسک تقلب است. این نتیجه با مطالعاتی که ارتباط میان کیفیت حسابرسی و کاهش گزارشگری متقلبانه را تأیید کرده‌اند، همسو است (Khalili Somarin et al., 2023). همچنین پژوهش‌های مرتبط با افشای ریسک نشان می‌دهد که گزارشگری شفاف موجب کاهش عدم تقارن اطلاعاتی و بهبود تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران می‌شود (Khoshkhalgh & Talebnia, 2021; Khoshkhalgh & Talebnia, 2021). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که ارتقای ارزیابی ریسک تقلب نه تنها یک مسئله حرفه‌ای بلکه یک ضرورت اقتصادی در سطح کلان است.

نتایج این پژوهش با مطالعات کیفی پیشین در حوزه حسابرسی نیز همخوانی دارد که نشان داده‌اند مدل‌های مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد قادرند ابعاد پنهان قضاوت حرفه‌ای حسابرسان را آشکار سازند (Shafiee et al., 2023; Shafiee et al., 2023). همچنین تحلیل مضمون تقلب در صورت‌های مالی بیان می‌کند که تقلب پدیده‌ای چندلایه شامل ابعاد قانونی، رفتاری و سازمانی است (Borna, Baradaran Hassanzadeh, et al., 2021; Borna, Baradaran Hassanzadeh, et al., 2021). یافته‌های حاضر این دیدگاه را تقویت می‌کند که توسعه فرآیندهای جامع می‌تواند شکاف میان نظریه‌های حسابرسی و واقعیت‌های عملی حرفه را کاهش دهد. در مجموع، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که ارزیابی ریسک تقلب زمانی اثربخش خواهد بود که سه سطح اصلی به‌صورت همزمان مدیریت شوند: سطح فردی (مهارت، اخلاق و قضاوت حرفه‌ای)، سطح سازمانی (نظارت، فرهنگ سازمانی و حاکمیت شرکتی) و سطح محیطی (فناوری، پیچیدگی اقتصادی و تغییرات نهادی). این یافته‌ها با رویکردهای نوین مدیریت ریسک تقلب که بر یکپارچگی عوامل چندگانه تأکید دارند، همسو است (Boluo et al., 2020; Madah Marzuki et al., 2020). همچنین مرورهای نظام‌مند اخیر نشان می‌دهد که ترکیب آموزش حرفه‌ای، ابزارهای تحلیلی پیشرفته و رویکردهای رفتاری می‌تواند اثربخشی حسابرسی در کشف تقلب را افزایش دهد (Tümmeler & Quick, 2025).

این پژوهش همانند سایر مطالعات کیفی با محدودیت‌هایی مواجه بود. نخست، ماهیت کیفی پژوهش و استفاده از مصاحبه‌های عمیق موجب شد نتایج بیشتر مبتنی بر ادراک و تجربه خبرگان باشد و امکان تعمیم آماری گسترده وجود نداشته باشد. دوم، تمرکز پژوهش بر محیط حرفه حسابرسی ایران ممکن است انتقال مستقیم نتایج به سایر کشورها یا نظام‌های نهادی متفاوت را محدود سازد. سوم، امکان سوگیری ادراکی مشارکت‌کنندگان در بیان تجربیات حرفه‌ای وجود داشت. همچنین محدودیت دسترسی به برخی مدیران ارشد و نهادهای نظارتی می‌تواند بر تنوع دیدگاه‌های ارائه‌شده اثر گذاشته باشد.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده به آزمون کمی فرآیندهای ارائه‌شده از طریق مدل‌سازی معادلات ساختاری یا روش‌های تحلیل شبکه بپردازند. همچنین بررسی نقش هوش مصنوعی، تحلیل داده‌های کلان و فناوری‌های نوظهور در ارزیابی ریسک تقلب می‌تواند مسیر جدیدی برای توسعه ادبیات حسابرسی فراهم کند. انجام مطالعات تطبیقی میان کشورها و نظام‌های حقوقی مختلف نیز می‌تواند اعتبار بیرونی مدل را افزایش دهد. افزون بر این، مطالعه تأثیر ویژگی‌های شخصیتی حسابرسان، سوگیری‌های شناختی و فشارهای زمانی بر تصمیم‌گیری حرفه‌ای حوزه‌های مناسب برای تحقیقات آتی محسوب می‌شود.

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مؤسسات حسابرسی باید آموزش‌های حرفه‌ای خود را فراتر از مهارت‌های فنی توسعه داده و بر تقویت تردید حرفه‌ای، مهارت‌های شناختی و اخلاقی حرفه‌ای تمرکز کنند. نهادهای نظارتی نیز می‌توانند با ایجاد نظام‌های نظارت مبتنی بر ریسک و توسعه همکاری میان حسابرسان داخلی و مستقل، کیفیت ارزیابی ریسک

تقلب را ارتقا دهند. همچنین سرمایه‌گذاری در فناوری‌های تحلیل داده و ابزارهای هوشمند حسابرسی می‌تواند توان کشف تقلب را افزایش دهد. در نهایت، توجه همزمان به اصلاح استانداردها، فرهنگ حرفه‌ای و زیرساخت‌های فناورانه می‌تواند زمینه ارتقای اعتماد عمومی به گزارشگری مالی و حرفه حسابرسی را فراهم سازد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تشکر و قدردانی

از تمامی کسانی که در طی مراحل این پژوهش به ما یاری رساندند تشکر و قدردانی می‌گردد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

- Al-Faryan, M. A. S. (2024). Agency theory, corporate governance and corruption: An integrative literature review approach. *Cogent Social Sciences*, 10(1), 2337893. <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2337893>
- Andon, P., Free, C., Mouritsen, J., & Tanima, F. A. (2025). Ritualistic exploitation: Fraud offender perspectives on auditing and auditors. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 38(9), 402-429. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-11-2024-7530>
- Boluo, G., Barzideh, F., & Alahyari Abhari, H. (2020). A model for assessment of the risk of fraud in an audit of financial statements. *Journal of Accounting Knowledge*, 11(2), 1-38. <https://doi.org/10.22103/jak.2020.15880.3254>
- Borna, M., Baradaran Hasanzadeh, R., Fazlzadeh, A., & Badavar Nahandi, Y. (2021). Explaining the dimensions of the concept, examples and evidence of fraud in financial statements: Based on thematic analysis method. *Value and Behavioral Accounting Quarterly*, 6(12), 373-406. <http://aapc.khu.ac.ir/article-1-1062-fa.html>
- Borna, M., Baradaran Hassanzadeh, R., Fazlzadeh, A., & Badavar Nahandi, Y. (2021). Explaining the Dimensions of the Concept, Instances, and Evidence of Fraud in Financial Statements: Based on the Thematic Analysis Method. *Journal of Value and Behavioral Accounting*, 6(12), 373-406. <https://doi.org/10.52547/aapc.6.12.373>
- Chui, L., Curtis, M. B., & Pike, B. J. (2022). How does an audit or a forensic perspective influence auditors' fraud-risk assessment and subsequent risk response? *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 41(4), 57-83. <https://doi.org/10.2308/AJPT-19-125>
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Sage Publications. https://books.google.com/books/about/Designing_and_Conducting_Mixed_Methods_R.html?id=eTwmDwAAQBAJ
- Habaza, R., Valipour, H., Salehi, H., & Avazzadeh, F. (2024). The Effect of Auditors' Internal Characteristics on Fraud Detection Ability Considering the Mediating Role of Audit Quality-Reducing Behaviors. *Journal of Value and Behavioral Accounting*, 9(18), 177-217. <https://doi.org/10.61186/aapc.9.18.177>
- Habiba, R., Valipour, H., Salehi, H., & Avazadeh, F. (2024). The impact of auditors' internal characteristics on fraud detection ability considering the mediating role of audit quality reduction behaviors. *Value and Behavioral Accounting Quarterly*, 9(18), 177-217. <http://aapc.khu.ac.ir/article-1-1326-fa.html>

- Hashemi Dehchi, M., Izadnia, N., & Amiri, H. (2020a). The impact of financial statement comparability on the relevance of accounting information with emphasis on the role of sophisticated investors and information asymmetry. *Accounting and Auditing Review*, 27(3), 473-494. <https://doi.org/10.22059/acctgrev.2020.303951.1008383>
- Hashemi Dehchi, M., Izadnia, N., & Amiri, H. (2020b). The Impact of Financial Statement Comparability on the Relevance of Accounting Information with Emphasis on the Role of Specialist Investors and Information Asymmetry. *Accounting and Auditing Review*, 27(3), 473-494. <https://doi.org/10.22059/acctgrev.2020.303951.1008383>
- Islam, M. T., Habib, S. M. A., Ahmed, N., & Pandit, A. C. (2018). Corporate ethics and financial crime in banks: Bangladesh perspective. 1(1), 1-69. <https://www.researchgate.net/publication/328737612>
- Jamshidi, R., Barzegar, B., & Mohseni, A. (2023a). Explaining and validating the effective factors in the model of promoting the quality of tax audit. *Financial Economy*, 17(64), 45-74. <https://doi.org/10.30495/fed.2023.705591>
- Jamshidi, R., Barzegar, B., & Mohseni, A. (2023b). Explaining and Validating the Factors Affecting the Tax Audit Quality Improvement Model. *Financial Economics*, 17(64), 45-74. <https://doi.org/10.30495/fed.2023.705591>
- Khalili Samarin, F., Khalilpour, M., & Ramezani, J. (2021). Ranking Internal and External Factors Affecting Fraudulent Financial Reporting Using the Analytical Hierarchy Process. *Financial Economics*, 15(55), 231-246. https://journals.iau.ir/article_686774.html
- Khalili Somarin, F., Khalilpour, M., & Ramezani, J. (2021). Ranking of internal and external factors affecting fraudulent financial reporting using a hierarchical analysis process. *Financial Economy*, 15(55), 231-246. https://journals.iau.ir/article_686774.html
- Khalili Somarin, F., Khalilpour, M., & Ramezani, J. (2023). Factors affecting the detection of fraud in financial statements using structural equation modeling. *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 14(1), 919-926. <https://doi.org/10.22075/ijnaa.2022.27279.3546>
- Khoshkhalgh, A., & Talebnia, G. (2021). Explaining the Effect of Financial Reporting Concepts on the Level of Risk Disclosure in Annual Financial Reporting in Companies Listed on the Tehran Stock Exchange. *Investment Knowledge*, 10(38), 455-473. http://www.jik-ifea.ir/article_17534.html
- Khoshkholgh, I., & Talebnia, G. (2021). Explaining the effect of financial reporting concepts on the level of risk disclosure in annual financial reporting in companies listed on the Tehran Stock Exchange. *Investment Knowledge*, 10(38), 455-473. http://www.jik-ifea.ir/article_17534.html
- Kokogho, E., Adeniji, I. E., Olorunfemi, T. A., & Nwaozumoduh, M. O. (2023). Framework for effective risk management strategies to mitigate financial fraud in Nigeria's currency operations. *International Journal of Management and Organizational Research*, 2(6), 209-222. <https://doi.org/10.54660/IJMOR.2023.2.6.209-222>
- Lal Bar, A., Rostami, M., & Dorajati, E. (2026). Financial statement fraud and the moderating role of the audit committee: Fuzzy AHP and Hexagon model approach. *Management Accounting and Auditing Knowledge*, 15(60), 71-87. <https://doi.org/10.22034/jmaak.2026.23979>
- Lalbar, A., Rostami, M., & Darjati, A. (2026). Fraud in Financial Statements and the Moderating Role of the Audit Committee: Fuzzy Analytical Hierarchy Process (FAHP) and Hexagon Model. *Management Accounting and Auditing Knowledge*, 15(60), 71-87. <https://doi.org/10.22034/jmaak.2026.23979>
- Madah Marzuki, M., Nik Abdul Majid, W. Z., Azis, N. K., Rosman, R., & Haji Abdulatif, N. K. (2020). Fraud risk management model: A content analysis approach. *International Journal of Financial Research*, 11(5), 426-438. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v11n5p426>
- Majd, A., Chaharmahali, S., Kahandel, M., & Nourallahzadeh, N. (2024). Presenting a model for detecting financial statement fraud based on psychological components through grounded theory and meta-synthesis. *Investment Knowledge*, 15(57), 351-380. <https://doi.org/10.30495/jik.2024.70029.4106>
- Majd, A., Chaharmahali, S., Kohandel, M., & Nourollahzadeh, N. (2024). Presenting a Model for Identifying Fraud in Financial Statements Based on Psychological Components Through Grounded Theory and Meta-Synthesis. *Investment Knowledge*, 15(57), 351-380. <https://doi.org/10.30495/jik.2024.70029.4106>
- Marques, L. M., Cabral, P., Comfort, W. E., & Boggio, P. S. (2022). Development of morality and emotional processing. In (pp. 107-117). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08651-9_7
- Mirhosseini, M., Moein al-Din, M., Heirani, F., & Hataminasab, S. H. (2022). Assessing the safe behavior of accountants through the design of a professional ethics model for accountants. *Occupational Health and Health Promotion*, 6(2), 194-207. <http://ohhp.ssu.ac.ir/article-1-331-fa.html>
- Mirhosseini, M., Moeinaddin, M., Heyrani, F., & Hatami Nasab, S. H. (2022). Evaluation of Safe Behavior of Accountants Through Designing an Accountant Professional Ethics Model. *Occupational Health and Health Promotion*, 6(2), 194-207. <https://doi.org/10.18502/ohhp.v6i2.10306>
- Mvunabandi, J. D. (2022). How can new fraud combination theory help forensic auditors and external auditors in fraud risk assessments? *Jurnal Akuntansi Dan Auditing*, 19(1), 1-21. <https://doi.org/10.14710/jaa.19.1.1-21>
- Nemati Kashteli, R., Jafari, S. M., Saraf, M., & Hamidian, M. (2020). The Impact of Auditors' Cognitive Styles on Fraud Risk Assessment (Test of Gregorc's Energetic Theory). *Value and Behavioral Accounting*(9), 1-33. <https://doi.org/10.29252/aapc.5.9.33>
- Nemati Koshteli, R., Jafari, S. M., Sarraf, M., & Hamidian, M. (2020). The impact of auditors' cognitive styles on fraud risk assessment (Testing Gregorc's energy theory). *Value and Behavioral Accounting*(9), 1-33. <https://aapc.khu.ac.ir/article-1-718-fa.html>
- Noch, M. Y. (2024). A critical analysis of risk auditing: An auditor's approach. *Golden Ratio of Auditing Research*, 4(1), 1-13. <https://doi.org/10.52970/grar.v4i1.383>
- Nosh-Azar, M., Arab, R., & Gholamrezapour, M. (2024). The joint effect of moral idealism and professional skepticism on auditor fraud detection (A case study of the Iranian National Audit Office staff). *Auditing Knowledge*, 24(95), 130-153. <http://danesh.dmk.ir/article-1-3139-fa.html>

- Noshazar, M., Arab, R., & Gholamrezapour, M. (2024). Joint Effect of Ethical Idealism and Professional Skepticism on Auditor Fraud Detection (Case Study of Supreme Audit Court Employees). *Audit Science*, 24(95), 130-153. <http://danesh.dmk.ir/article-1-3139-fa.html>
- Pashaei Fashtali, M., Azadi Hir, K., & Vatanparast, M. (2021). Investigating the effect of Professional Ethics and Personal Moral Philosophy on Auditors' Fraud Detection Capability according to moderating role of Professional Skepticism. *Accounting and Auditing Practices*, 5(10), 319-349. <http://aapc.khu.ac.ir/article-1-927-en.html>
- Rahimian, N., & Haji Heidari, R. (2019). Fraud detection using the modified Beneish model and financial ratios. *Empirical Research in Accounting*, 9(1), 47-70. <https://doi.org/10.22051/jera.2018.15993.1713>
- Rahimian, N., & Hajihaydari, R. (2019). Fraud Detection Using the Modified Beneish Model and Financial Ratios. *Empirical Research in Accounting*, 9(1), 47-70. <https://doi.org/10.22051/jera.2018.15993.1713>
- Schuchter, A., & Levi, M. (2016). The Fraud Triangle revisited. *Security Journal*, 29(2), 107-121. <https://doi.org/10.1057/sj.2013.1>
- Shafiee, S., Mohseni, A., & Ghasemi, M. (2023). Developing an Auditor Risk-Taking Model with the Aim of Improving Auditor Professional Judgment (Multidimensional Grounded Theory Approach). *Journal of Financial Accounting Research*, 15(2), 141-157. <https://doi.org/10.22108/far.2023.138702.1988>
- Shafiei, S., Mohseni, A., & Ghasemi, M. (2023). Developing an auditor risk-taking model with the aim of improving auditor professional judgment (Multifaceted grounded theory approach). *Financial Accounting Research Journal*, 15(2), 141-157. <https://doi.org/10.22108/far.2023.138702.1988>
- Smith, K. T., & Smith, L. M. (2024). Examining documentation tools for audit and forensic accounting investigations. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(11), 491. <https://doi.org/10.3390/jrfm17110491>
- Soepriyanto, G., Meiryani, M., & Modjo, M. I. (2021). Theory and factors influencing fraud in financial statements: A systematic literature review. *Proceedings of the 2021 International Conference on E-business and Mobile Commerce*, 1(1), 75-82. <https://doi.org/10.1145/3472349.3472359>
- Taheri, M. (2019a). Comparison of fraud triangle, diamond, and pentagon models in fraud risk assessment. *Value and Behavioral Accounting*, 4(8), 339-369. <https://doi.org/10.29252/aapc.4.8.339>
- Taheri, M. (2019b). Comparison of Triangle, Diamond, and Pentagon Fraud Models in Fraud Risk Assessment. *Value and Behavioral Accounting*, 4(8), 339-369. <https://doi.org/10.29252/aapc.4.8.339>
- Taheri, M., Izadinia, N., & Moayadfar, R. (2021). Comparison of Fraud Models in Audit Program Adjustment. *Empirical Research in Accounting*(42), 33-54. https://jera.alzahra.ac.ir/article_5873.html
- Taheri, M., Izadinia, N., & Moeidfar, R. (2021). Comparison of fraud models in adjusting the audit program. *Empirical Research in Accounting*(42), 33-54. https://jera.alzahra.ac.ir/article_5873.html
- Tajik Jalayeri, M., Ramezani, J., & Kamyabi, Y. (2022). The Impact of the International Professional Practices Framework on Internal Audit Effectiveness. *Financial Accounting and Audit Research*, 14(53), 77-102. <https://doi.org/10.30495/faar.2022.691687>
- Tarjo, T., Anggono, A., Alim, M. N., Said, J., & Mohd-Sanusi, Z. (2024). Religiosity, ethical leadership and local wisdom in moderating the effect of fraud risk management on asset misappropriation: Evidence from local government in Indonesia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-09-2022-0227>
- Tümmeler, M., & Quick, R. (2025). How to detect fraud in an audit: A systematic review of experimental literature. *Management Review Quarterly*. <https://doi.org/10.1007/s11301-024-00440-1>
- Van Driel, H. (2019). Financial fraud, scandals, and regulation: A conceptual framework and literature review. *Business History*, 61(8), 1259-1299. <https://doi.org/10.1080/00076791.2018.1519026>
- Younes Alazzabi, W. E., Mustafa, H., & Karage, A. I. (2023). Risk management, top management support, internal audit activities and fraud mitigation. *Journal of Financial Crime*, 30(2), 569-582. <https://doi.org/10.1108/JFC-11-2019-0147>
- Yuan, T., Zhang, X., & Chen, X. (2025). Machine learning based enterprise financial audit framework and high-risk identification. *ArXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2507.06266>